

Национална библиотека
Црне Горе "Ђурђе Црнојевић"
Цетиње - Црна Гора

Бр.

M 47503

Б О К Е Љ И

У Р А Т У

ЗА

О С Л О Б О Ћ Е Њ Е Г Р Ч К О

ОД

НАЦИОНАЛНА
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
Љ. А. ТОМАНОВИЋА.
ЂУРЂЕ
CRNOJEVIĆ

(Препечатано из С. Д. Магазина књ. XXX).

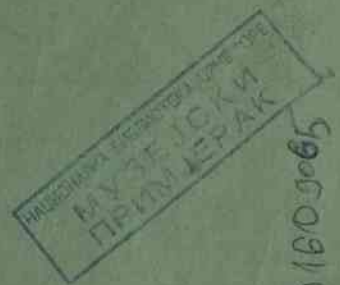
У ЗАДРУ

Печатња Ивана Водицке

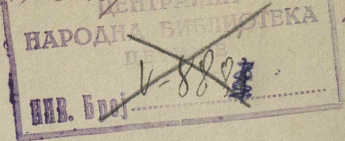
1873.

W=61203719

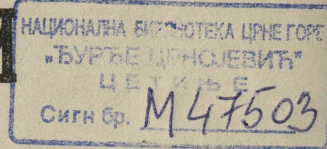
NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Књижница Котраре Манастир

Б О К Е Љ И

У Р А Т У

ЗА

О С Л О Б О Ћ Е Њ Е Г Р Ч К О

ОД

Д. А. ТОМАПОВИЋА.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
ЂУРЂЕ
CRNOJEVIĆ

(Препечатано из С. Д. Магазина књ. XXX).

У ЗАДРУ

Печатња Ивана Водицке

1873.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Ф. Д. ГВЕРАЦИЈУ

ПОСВЕЋУЈЕ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ЂУРЂЕ САЧИНИТЕЉ.
CRNOJEVIĆ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Бокељи у рату за ослобођење грчко.

Од **Л. А. Томановића** — посвећено **Ф. Д. Гверацију**.

Од двадесет прве до двадесет осме године овог стољећа дивна и величанствена драма развија се у свјетској повјесници. Седмогодишњи рат за ослобођење грчко по јунаштву, по великодушју, а особито по светињи и величини сврхе своје можда надмаша у слави све ратове, што свјетску повјесницу од двадесет вјекова састављају. Можда би се сравнити могао по јунаштву само са борбама старијех Грка против варварства Азијатског, по огромности својој и по жртвовању грађанском са великијем Америчанскијем ратом, а по светој и великој сврхи својој са ратом за ослобођење и уједињење италијанско. Прама њему мајушни су ратови Црногорски и Црноћорђски да и њих наведем.

Најдивниј предјел на земљи ког с небом састављају Олимп и Парнас; колијевка просвјете и знања људскога; отачаство Леонидонијех и Милцијадовијех јунака, које славе Атина и Шпарта: пошто је искусило тежину Римскијех ланаца, па кроз поквареност Бизантиску у турско робство пало, и тако у гробној ил' робској тишини и заборава људском двије хиљаде година изтрајавши, ево се, као Финикс из пепела, прерађа сада и позивље свијет на дивљење.

Етерија мајка је устанка и ослобођења гучкога; она је стезала силом патриотизма остатке Бизантискијех великаша из Фанара у једно тијело и једну

душу са Грцима по Европи изображенијем и надахнутијем начелима Француске револуције; вјерне и великодушне чланове она је готове нашла синове грчке по широком свијету разасуте, који су били први трговци по првијем трговиштима свјетскијем, по који су страдали заједно са мученијем отачаством јер им се душа од њега није удаљавала; свештенство грчко куд је допирало са олтара је велики позив вршило; и тако се у братској зајери противу мрског туђинца и азијата све што је грчко спаја од чобана са Пинда до Цариградског патријаре.

Како је “наоружано братство свију христјана у турском царству за крст противу мјесеца,” била пошљедња сврха етерије, и бесмртни Карађорђе у њу ступа. И он је по највишем налогу хитао у отачаство да започне велико дјело, али на том путу сјајном из потаје убилачка рука њему живот узимље.

Овај удар порази етеристе ал' их неомалодуши. И кад завјери на чело стаде из Петрограда Александар Инсиланти од славне кнежевске породице Фанариотске, побочник Цара Александра, пријатељ тијесни конта Каподистрије, царевог љубимца, грчке наде опет оживише и врхунац свој постигоше¹⁾.

Год. 1820, приправивши духове и средства Етерија, у јулију Инсиланти оставља царске дворе на хита да велико дјело започне. По налогу Етерије заустави се у Молдавији да приправи земљиште и војску за почетак револуције. Ту пађе кнежевог министра великог етеристу, одкуд се могао надати великој помоћи. У Влашкој се много полагало на тада владајуће унутрашње незадовољство. Ал' се највише Инсиланти на Србију ослањао, јер осим што су и интереси србски захтјевали саучешће у

¹⁾ Гервинус, Препорођ. Грчко, књ. I, гл. II.

велико подузеће, очекивао је благодарност за помоћи које је добивала србска револуција од његовог оца Константина, тада кнеза Молдавског ¹⁾).

Окружен цвијетом омладине Фанариотске и прикупив војску а отворивши му се слободније поље у Влашкој са изненадном смрти кнежевом, у Фебруару 1821 Ипсиланти разви заставу слободе.

Ал' великодушно ово подузеће Ипсилантово трагички се сврши. Он сам довршује живот трунећи шест година по аустрискијем тамницама. Тако непослуживши му срећа да заузме мјесто у свјетској историји поред Вашингтона, од многијех неправедно и малодушно хуљен је.

Како је Милош Обреновић, тада владајући у србској кнежевини, одговорио падама Ипсиланта, види се и из тога, што велики несрећник не имаде вјере ни живот му повјерити. Али Хаџи - Продан и Младен - слава им вјечна! — у оволикој несрећи источнијех народа веледушно сачуваше част имена србскога.

Трагичка смрт Карађорђева и несрећни исход Ипсилантовог подузећа осујетише сасвијем план етерије, да се са сјевера рат започне, дочим је на југо - западу гласовити Али - паша од Јањине, ступив у споразумљење с Грцима, већ у велике портину пажњу и војене силе на себе привлачио. Тако је требало рат органичити на саму Грчку, која постаје позориштем велике драме, узпркос досадањијем несрећнијем покушајима и узпркос горком искуству и увјерењу, да Цар Александар више слуша Метерника него мученички народ грчки.

Овај цар, који би се мого можда једини у историји свјетској назвати царем филантропом, до конца свог живота колебао се између страха од

¹⁾ Ibid.

тајнијех завјера и револуција, које се појављиваху у то доба по Пиринејском и Апенинском полуострову, и између љубави прама грчкоме народу. Метерник, душа ондашње дипломатије, пакленијем пријеварама и лажима неуморно трудио се, да га увјери, да је грчки покрет у савезу са шпањолскијем фрамансунима и италијанскијем гарбоварима. Узалуд су настојали сваком приликом Каподистрија и Поцодиборго да цара извуку из Метерникове мреже, немогоше ова два анђела грчка заштитиика одољети сили демонској. Што је стало?

На Благовијести двадесетипрве године Архијепископ Патрашки Герман разавија заставу слободе на Калавритскијем клисурама код Светођурђевске цркве у шуму усклика и сјају суза радости народа окупљеног. И то је био знак рата на истребљење турско или грчко. Великодушна одлука, којој морају сви потлачени народи завидити!

Почетак рата посвећује и увеличава мучеништво Цариградског Патријаре и стотину владика грчкијех, а страховито - величанствене сјече по Цариграду, Једрени, Никомидији, Јефесу и осталијем градовима и мјестима гдје су Турци јачи а племенита јунаштва по мору и по суву гдје су јачи Грци заустављају мисао Европе. Тада је свјетска књижевност при грчкој ствари све била заборавила: научењаци, пјесници и публицисте непроданијех пера искључиво о грчкијем стварма писаху *). И можда нема љепшег и јаснијег примјера како књижевност насилно влада свијетом. Ушљед те поплаве списа на све језике Европа је била готова да понови крстоносну војну у корист грчку. Трговачко - ледену Инглешку бјеше разгријала пјесничка ватра лорда

*) У овом одушевљењу Толви преведе на њемачки србске народне пјесме.

Бајрона, који је кадар био да својијем веледушијем уклони срамоту и проклетство вјечно од инглешког имена заслужено у почетку рата нечовјештвом неисказанијем инглешке владе; у Ђерманији тако бјеше обладао Филеленизам да су владоци (баварски и пруски) растварали ризнице своје за велику сврху; у Француској Шатобријан подноси закон противу онијех Француза, који би служили Турској против Грка, све се странке заједнички заузимају за њих, и у самом краљевском двору симпатије се грчке откривају; велико име Ајнарда, начелника Филеленског одбора у Ђиневри, одкле се повац и чете из Европе преко Марсиље у Грчку одправљале, поштоваће се доклегод се човјечије срце буде ширити на добра и племенита дјела; италијанско име такођер заузима часно мјесто у историји препоруке грчког. Данимарка, Шведска и Шпања шилу своје заступнике у ово подухе пуно славе. И у даљења Америка преко Атлантика пружа веледушно руку помоћи.

А србски народ?

Одговор на ово питање задатак је овог чланка. Што је до сада речено било је потребито, да приравим читаоца како ће боље схватити и оцијенити оно што ћу рећи *).

Узмите ма ког повјесничара најобширнијег грчке револуције, сваки ће вам одговорити ћутањем **).

*) Србска књижевност све што има од историје грчког устанка, то је Протић превео, а Хермез написао у наставку свјетске историје Ротекове!

**) Ја сам прочитао: Цамполинову историју у двије дебеле части великог формата (преко 900 страна); Гервинусову у три волума; Пукевилову три књиге и од Рованија наставак исте;

Ма ни једног циглог имена, ма ниједне заслуге србске незнаду ти споменути. Паче ћеш чути Пукевиља гдје жигоше име славенскијех помораца и особено Дубровачко, а на једном мјесту од ријечи до ријечи овако пише: "и понашање адриатскијех морнара није било ништа мање срамотније од оног варварског,

Дочим се дакле сви народи поносе саучешћем у рат и славу грчку, Србин у земљу гледа, те погружен у големој туги тражи узрока губитку те славе свјетске; и пошто је грчки народ устао био да стресе са себе турске ланце, у којем је и велики дио србског народа стењао, одкуд се види природност и нужда савезништва између Грка и Србина, па гледајући велике успјехе грчке – независну краљевину – а србски народ у истом плачевном стању, позивље очеве своје на одговорност пред немилоствивијем судом родољубља и увријеђеног поноса народњег.

О, велико ли ти се и славно име овдје истиче, бесмртни Карађорђе! Који те ијесник овдје схвати и потомству представи, име ће своје обесмртити. Понашање пак Милошево за вријеме рата грчког већ смо назначили.

Што се владика Петар I не упусти у заједнички рат биће предмет мог истраживања особеног, јер ту треба проучити одношаје црногорске са Али – пашом од Јањине, са пашом скадарскијем и ерцеговачкијем, са Милошем и са Русијом и Аустријом, које јој Боку мало прије одузеше.

За Србе у Аустрији само знам да их је било ватренијех етериста. Грозно осакаћена у Биограду два етеристе били су Војвођани. Жао ми је што

најпослије што је Хермез написао у првој части његовог наставка к Ротековој историји.

им овдје имена немогу поштовању и благодарности србској да предам; као што са задовољством по историјама читам, како ниједан Србин нехтје извршити кнежеву заповијед, него сам би принуђен да опијем веледушнијем руке осијече *).

Остали су Срби по Босни, Ерцеговини и Далмацији у мраку и робству чамили, дакле нити их је могла књижевност као остале народе разгријати ватром Филеленском, нити су они могли главе из крутог јарма подићи, особито не док је Србија и Црна Гора мировала.

Осим Бокеља! ком море раствара путове по бијелом свијету. И њему је судбина била повјерила лијепу част да у великодушном надтицању свијех народа за ослобођење грчко заступи србски народ, да пред судом повјеснице сачува част имена србскога.

И ја приступам задатку мом радосно. Јер глас историје није глас појединог историка, а кад кад ни једног нараштаја; често је бо истина суђено да у мраку лежи, или зато што је неможе открити, или што јој се не да да сине: у овом случају истина мора да чека промјену времена и људи; у првом само згodu да когод на њу наиђе, па да је открије. И тај је случај код истине, коју ја имам изложити, доказавши да је Бокељ вјерно извршио онај велики задатак, који му је провиђење било пружило.

Бока је по свом географском положају најближа покрајина србска Грчкој, а друштвени одношаји још већма приближују Бокеља и Грка. Бокељи су већијем дијелом поморци. Прије педесет година њи-

*) Горвинус књ. I. Нил Попов, србијан Русија.

хови су се путови пружали изван Јадранског мора најдаље до Алесандрије, Змирне и Цариграда. А пристаништа по островима Архипелашкијем и Јонскијем, на Морији (Пелопонешки полуостров) и Коринтском заливу најчешће су похођали. Куд су дакле долазили с Грцима су се сријетали. Отуд душевне свезе, које још јаче дјејствују између православног Бокеља и Грка; отуд ћеш чути Бокеље гдје разговор воде о грчкијем стварма колико о србскијем, а можда и више; отуд ћеш многе наше поморце наћи да грчки говоре, а има их и који су се с Гркињама женили.

Сасвијем је наравно дакле да у Боки по устима савременика јоштер има живијех успомена из великог грчког рата за ослобођење; особито ако се који Бокељ тада одликовао морало би се у народу приповиједати. И ја сам на толико мјеста слушао гдје се спомињу неки Бокељи као јунаци у грчком рату, и тражио сам жељно и нестрпљиво да се с којијем од овијех јунака изближе упознам, док ме срећа не нанесе на професора и капетана Мата Мршу. Ја сам нашао код овог честитог Србина успомене тражене тако живе, да ми их је са сузама на очима каживао, и толикијем се одушевљењем одазвао мом истраживању, да ми је поред свег терета година и посала својијех изложно писмено и обширно све што је знао о Бокељима који су учествовали у препорођење грчко. Те податке његовом руком написане ја ћу гледати да доведем у споразумљење са странијем писцима, који су ми при руци. И започињем са најзнаменитијем Бокељем у овом рату - са Васом Брајовићем.

Васо Брајевић познат је још прије устанка грчкога.

Ево како схваћа и Мрша његов почетак:

“С варварства турског ниједна држава христјанска није доуштала да турски судови суде њиховијем поданицима, него су то чинили дотични коисули. Стога би Турци равнодушно гледали штогод би странци један другоме чинили, само када њих на миру остављају.

“Поданика христјанскијех краљева који су се занимали трговином, занатима, послугом а највише помораца било је много свуда у турскијем великијем градовима, нарочито у Цариграду и Змирни. Земљаци истога језика вазда би се заједно држали за међусобну обраду и помоћ у потреби, јер је вазда било свуда, као што ће и бити, добријех и напаснијех људи. Тако су се и Бокелџи вазда држали заједно по пристаништима, заједно у цркви и свугда. Кад бише се наши потукли с Франкосима, вазда би имали уза се Јонце, као своју једновјерну браћу. Но често би се и они сами између себе покривали. Отуд би се освете извршивале на праведне и неправедне, поштене и непоштене без разлике само јели он Франкос, Склавунос, или Јоњац.

“Ево зашто су принуђени били капетани и трговци издржавати неке своје сународнике, да их од зла бране, и оно што се рече, плећа чувају. У Цариграду били смо ми најјачи, јер смо ту имали 4 до 5 стотина Грбљана, Паштровића, Мајина, Побора, Црногораца и Спичана, који се у Цариграду сви скупа називљу хрватима *). Али на Змирни немасмо хрвата

*) Хрват овдје значи копач, јер споменути наши људи у Цариграду искључиво занимају се земљодјелством. То се најјасније види из шљедећег каживања Мршина: “Али на Змирни немасмо хрвата него помораца.”

него само помораца, с тога ту бијасмо вазда у опасности. И овђе наодимо Васу као браниоца отачаственика.

“Разни су карактера људи на свијету. Има људи који се немогу обикнути да материјално работају, ма од глада умрли; њихов дух тежи за њечим узвишенијим; они немогу трпјети ниције заповједи и господство. Овакав је био наш Васо Брајовић из Новог. Изашавши као и други дјететом по мору, није му се дало морнаром бити; занату се није мого научити, а трговати није расположен био. Средњег стаса, уредног соразмјерна живота, оном мушком красотом лица, што кажује јунака, бијаше га природа обдарила.

“Год. 1818 у јесен уапсише у консулат (на Змирни) неправедно потворена неког Видовића из Рисна, Васова друга. Васо су два своја побратима, Луком Маројцом из Конавала и Лазаром Ђурковићем из Рисна, у сред поднаудари на тамницу консулатску да отме Видовића. Новинеуспјеше, јер прискочи турски кулук јаничара, једном од којијех одсјече руку Васо, па побјегоше. Отуд страх облада по свему граду; турци ставише кулуке на све стране; ал’ наша три побратима оружана до зуба на силу живе на Змирни. Кад би у гостионицу дошли ручати (разумије се бесплатно), најучтивије су били служени; ал’ док би двојица јела, трећи би на вратима стражарио. Тако у кафани, тако у берберници, и свуда. Најпослије и Хаџи-Бег, директор полицајни, издавао би наредбе кулуцима, да избјегавају сусрет с нашијема. Велики је страх владао једнако међу Грцима и осталијем христјанима, јер су знали да ће убити данас или сутра којега Турчина, а ови у таквом случају по обичају да се освете запале кваријер ће живе христјани; с тога је грчко общество с консулима тражило начина да удаље са Змирне ове људе.

“Тада је живио на Змирнама кап. Јоко Милиповић из Мориња, у кога се три побратима вјероваху, а консули опет имаху повјерење у њему, као у поштепа човјека, и тако преко њега почну преговори; и погоде се, да им обштелство даде неколико хиљада гроша за трошак, па да ће отићи. Обштелство то радо учини, и они оду, ал’ до мало времена ево их на старо падалиште. И опет страх и опасност. При том један велики трговац Дубровчанин, г. Пезер, наговори свог Конављанина Мароциу, и послага у Америку на Хавану, ће од жутице на брзо и умре. Оставши сама два побратима, не знам како издан Васо паде у турске руке, а Бурковић утече. Консуо аустријски посла Васу везана с једнијем бродом, који је одио за Трст. Отоле Васо утече, наговорив једно дијете, (чини ми се из Баопића) које је само било остало једном приликом на броду, да га разведе. И Васо опет на старо падалиште; особито турска мјеста око Змирна, била су прави чифлук његов. И опет Васу уфате и пошљу пуд Трста. Ал’ сврнув брод на Шио за трговачке послове, дружина Васова нарипе ноћу на брод и избаве Васу. Након неколико времена и по трећи пут уфате Васу те га одправе за Трст, да му тамо суде. Али ненаодећи да је какво велико зло учинио, ни никада се осрамотио, него само Турчина мрзио и своје сународнике бранио оружјем, суд га прогласи невинијем, ал’ га одправи кући његовој да ту има живјети.

“Али Васо није био рођен за рало ни за мотику, за то само што је прошао кроз Боку, па преко Црне Горе у Арбанију горњу (Епир), ће остаде неколико мјесеца. По свој прилици да је био улегао у службу гласовитог Али-паше од Јањине. До мало настаде прољеће 1821 и ш њим грчка револуција, а ш њоме се Васу отвара поље за које га је била

нарав приправила. Полеће Васо одма у Морију, скупѝ једну малу чету својијех сународника, и стави се на расположење привременој влади грчкој „

Овако г. Мрша као савременик Васов и по договору са осталијема његовијем савременицима, наставља: "Почетак Васове неумрле славе био је при обсади и узећу Триполице. Васо узе да бије најјачу страну од градекијех бедема имајући узасе свог барјактара и неразлучног друга неког Крста из Брајића. Кад заноче јуриш, Крсто први разви барјак на бедеме од Триполице. Али ту јуначки погину и притрчавши један Турчин да му барјак отме, Васо га посијече и подиже опет у вис Крсташ барјак, које знамење тако охрабри све хришћанско војинство, да је у мало времена сав град био освојен. Ту је Васо изгубио половину својих ,

Одма у почетку револуције Грци су били очистили сву Морију од Турака, осим Триполице, престолнице Морејске, и два три приморска утврђена града. Политички, стратeгички и економни интереси бијаху привукли сву најбољу пријатељску и непријатељску на Триполицу. Грци су је већ од неколико мјесеца држали у обсади под заповједништво Колокотрона, Мавромикала и другијех пелопонешкијех капетана. Триполицу је изнутра бранило преко десет хиљада посаде; к томе јој хиташе у помоћ бродовље турско, које је имало на другу страну грчке силе испод Триполице раздвојити; дочим је по суху Бајрам-паша су седам хиљада пјешака и коњаника спјешио да спасе престолницу. Зато је требало без оклијевања на град јуришити. Обсадом је тада управљао Димитрије Ипсиланти, брат несрећног Александра, но он похита да пази покрете турскога бродовља у коринтском заливу. Од једном нестале хране обсејднутијем и порази их глас да је Бајрам-паша у путу разбијен и потучен

до ноге. Притом обсада је била нарасла до десет хиљада и Грци су већ били набавили потребитог оружја и вјештине да јуришају. Обсједнутијем је пак било блага да располажу на изобил, јер осим што је Триполица по себи богата била, бегови турски из све провинције били су се заклонили у овом јаком граду са својим богатством. Отуд погодбе одкупа, тако да се обседачки стан био претворио у пазар. Наравна ствар да су погодбе чињене са заповједницима; ниже вође пак са свом војском то нијесу радо гледали: требало је осветити цариградске мученике, међу којијема патријарха су толико владика, пенео Тидоније, крвна и ужасна дјела по Змирији, Ципру, Крети. Па ко је мого спасти Триполичане од освете грчке? Само двије илјаде Арбанаса под оружјем, ал' условом да га никад већ не подигну на хришћанлук, пропустише здраве. И ово је била мудра одлука, јер је Али-паша од Јањине још могао грчкој ствари помоћи.

Од један пут чу се изненада вика у стану грчком: Јуриш, јуриш! и сва сила наваљује на град. Турци се јуначки бране и падају, ал' Грци надвлађују и у град улазе. Било би излишно каживати што се сада по улицама Триполице збива од тридесет хиљада Турака и Чивута. Не треба заборављати, да су ови последњи у Цариграду жешће бјеснили од истијех Турака, и да су мртво тијело патриархово по цариградском улицама вукли и бесчастиди. Читалац може изабрати по својој вољи најужасниј опис пустошења једног града из библичких времена, када ни живинчету побједитељев нож није праштао, па ће имати преда се највјернију слику узећа Триполице! - тако вели Пукевић.

Совијем сам хтио истакнути значај и важност пада Триполице, на чије бедеме први развија заставу побједе Крсто Васов барјактар, па сам Васо

Али ненаодим име Васово при узећу Триполице код ниједног страног писца. Па можели обстојати тврђење Мршино?

Кад се промисли да је то било тек у почетку револуције, када Васо није могао још никаква имена имати са својом малом четом, особито гдје су била сакупљена сва гласовита имена Морејска, може се растумачити зашто се и Васово име овдје неспомиње. Што се тиче развијања заставе на беду граду, Тамподини вели да неки ту славу приписују једном Зантноту Колокотроновом војнику, а неки Кјефали из Парге; Гервинус каже да су се „неки„ били попели на једну кулу, док су стражари били сашли да грожђа купују, и кад се тај глас просу, да је примјеру слиједио Кјефалас; Пукевељ именује једног из Колокотронове чете; Хермес напротив тврди да је исти Колокотрони први знак дао, а овај то чини очевидно да га представи као вјероломника, пошто је у исто доба с Турцима преговарао. Одкуд се види с једне стране несагласност писаца у имену ко је први барјак развио на граду, што је доста тврд основ Мршином тврђењу; с друге стране сагласност, да је био један војник Колокотронов; што се може измирити са Мршиним тврђењем, предпоставивши да је Васо с другима тада био под врховном управом Колокотрона. Најпослије нестојећи у противурјечју исто тврђење са онијем „некијем„ Гервинусовијем, чијем је примјеру Кјефалас само слиједио, онда смо доста на чисто с овијем питањем, те пуштам даље г. Мршу да кажује:

“Кад се стаде дијелити благо и робље, Васо задржа за себе само оружје неког великаша турског, ког посјече, велећи: Нијесам дошо у Грцију да обогатим, него да се борим за часни крст и златну слободу. Том приликом војено-начална грчка

влада почасті Васа са титулом капетана. И одовле почиње се његово име славити по Грецији и његове чете с дана на дан расти.

“Али Васо не почива на убране ловорике, нити иде да сахрани благо задобивено као многи други, него иде ће се бојак бије, зато ето га под Коринтом, кога је помогао узети, ето га под Напуљом, под ужасном тврђавом Паламеде, коју је јуначки обсађивао са сува, али узалуд; јер су обејднутијем доносили храну бродови аустријски и инглешки, докле грчка флота не конфискова пет аустријскијех бродова пунијех хране, међу којијема спомињем се бјеше неки кап. Јакуци из Пераста и Миовић из Столива. Ово дјело уплаши друге, те се више није нико усуђивао да у Напуљу храну довози и тако се овај знаменити град предаде, који буде проглашен привременом престолницом грчком.”

Ни под Напуљом, ни под Коринтом ненаодим Васа код странијех писаца, што би се могло протумачити истијем раздозима, које сам навео при обсади и узећу Триполице, нити се је чудити што га страни писци на свакоме мјесту не спомињу.

“Васо иде напријед - продужује г. Мрша - оставивши Морију почти (готово) ослобођену и пређе у Беоцију док стиже под Харисто на Негропонту, велико турско мјесто, које имаше јаку посаду и утврђења.”

И овдје се сусријетамо са Пукевиљом, који овако истиче већ треће године ратовања име Васово на Еубеи: “Сав остров, напучен Грцима, бијаше се тако подигао на оружје, да су Васо и Диамантис, заповједници христјански, били ту установили привремену владу. Први је знао утећи из турскијех рука, те им је сада одвраћао подишене патње. Рађаше, говораше, управљаше у име сената грчкога с толикијем успјехом, да Султан у свему

пространству најљепшег острова у Архипелагу не имаше до тврђаве Негропонта и Хариста, када наш доплови Модена Маврођенија., Ал' све до прољећа 1826 ненаодимо име Васово ни код странијех писанијех, ни домаћијег усменијех извора.

До свршетка треће године ратовања срећа је пратила Грке и по мору и по суку, тако да је порта принуђена била, несамо позвати у помоћ опасног Мемед-Али-пашу од Мисира, него му и врховну власт над Мориом предати. Мемед је за своје горде сврхе, имао готову војску и по мору и по суку извјежбану и управљану по правилима европејске тактике, јер ако су веледушни из све Европе хитили у помоћ грчку, европејци су у много већем броју срамно продавали своје мишице и знање колико на Босфору толико на Нилскијем обалама. Сама порта пак прикупљала је све своје силе да једном угуши ватру у Грчкој, јер се био попео на престо страшљивог Александра Николај, а у Лондону бјеше на владу ступио племенити и повјечни Канинг, те остаде усамљен Метерник и порта лишена дипломатске помоћи свете аеанције.

Тако се будућност страховита Грцима раства-
раше. Сав се ислам био подига из Африке, Азије и Европе, по мору и по суку у помоћ Султану. И опет Турци обладаше Мориом и сувоземиом Грчком, али не покорише грчки народ, који је био устао са великодушном заклетвом, да ће побједити или погинути. На све стране се одпор давао јуначки и очајнички Мисолунги бијаше обратнo на себе пажњу не само Греције него свега свијета: његово јунаштво и патње опомињаху на древни Сагунт и Нуманцију.

Привремена влада све је чинила да поможе објединутијем мученицима у Мисолунгу. Тако посла полковника Фабвиера, вриједног Француза, са његовом

новоуређеном војском на Еубеу, да покуша одвратити сакупљену силу турску испод невољнога града. Али га ту дочека Омер паша, ког никад срећа и храброст није остављала. Већ у првом сукобу Фабијерова војска пострада, тако да ратни савјет одлучи да остави ово подузеће. Ал' нијесу имали бродова да се превезу у Атику, к коме непријатељ био се постарао да им на пут стане. Грци тако објединути са суха и са мора, изложени свакој оскудици и непријатељском топовима, омалодушени изгледаху ко ће им у помоћ доћи. У тој невољи и муци доједри неколико бродова адријатскијех са храном и војском. Наш Васа са Бициотом предвођаше седам стотина убојника, који су имали спасти највећу и најзнаменутију војску, што тада стојаше влади на расположење. У брзо придође и други дванајест бродова, тако се турско бродовље заклони испод топова Хариста, а Фабијерова војска укрца се на грчко бродовље и остави Еубеу.

Гамполини, именује Васа, као избавитеља Фабијерове војске, каже да се је исти тада враћао са Бициотом са неке екскурсије у Сирији, о којој ништа нијесам мога дознати, но која се слаже са дугијем одсуством Васовијем.

Падом Мисолунга сва западња страна Грчке паде у турске руке, а славни остаци јунака Мисолунгскијех, прокрчивши пут кроз смрт, чекаху непријатеља на источној страни да наставе у историји свјетској нове примјере патриотизма и јунаштва.

Решид-паша, врховни заповједник турске војске на континенту, заузев још Салону, окрену војском на Беопију, а у Атику позва Омер-пашу с Еубее; одкуд је грчком војевању могла велике штете нанијети свежа и оперативно јединство преко коринтског земљоуза између два врховна војена заповједника турска у Морији и на сухој земљи. И ту наодимо,

употребићу ријечи Тамполинова, “капетане Васа и Бициота, гдје се јуначки опирају турскијем ордама; ал’ кад насрне Решид-паша са свом силом, неимајући потребитог топништва да га зауставе, смјестеше се на стражу у околинама Елеузиса; с ког положаја хтијући их сузбити, Шерашкјер посла једно одјелење коњаништва и неколико пјешачкијех орда под заповједништвом Аслам-бега; ал’ кад се с Грцима сукобише, разбијени утекоше без пртљага и шаторја.”

У то дође у помоћ славни Карајскаки и Фабвијер, оба са својијем четама, које здружене с Васовом, с Бициотовом и с Панурђијовом, састављаху три хиљаде и пет стотина војника. Ова грчка војска имала је преда се непријатеља трипут претежнијег по броју, ком је к томе стало на расположење добро топништво и коњаништво. Ипак Грци нечекају него нападају непријатеља, с којијем се сусретоше код Кајдара, недалеко од Атина. Битка је три дана трајала и ја велим да знаменитије до тада није било у свему ратовању; и премда Грци нијесу од ње друге користи видјели, до што су, објединути у Атинском Акрополису, могли послати на Саламину дјецу, жене и друга узалудња уста, ипак су се на све стране тјешили и радовали у велике и сходом њенијем.

Одсе се сва пажња пријатељска и непријатељска окреће на објединути Акрополис, ког најприје помаже Бициоти па сам Фабвијер с храном и снагом. Карајскаки пак оде на сјевер да заузме Термопиле, небили за њим одазвао Решид из Атике, оставив врховну власт над Елеузисом и Саламином нашем у Васу, који имаше под своју заповијед неке чете Мегареца *). Елеузис у ово доба бијаше најважнија војена точка, с које су се развијале све операције

*) Тамполини стр. 805.

у помоћ Акрополису. Пад овог пошљедњег браника на источној страни и на читавој сухоземној Јелади, истијема би пошљедицама био унесрећно Грчку, као пад Мисолунга западњу страну. Отуд се види колику ствар Карајскаки повјери Брајовићу и колику одговорност овај на себе прими. Карајскаки са славнијем Нићетом у веледушном подухвату чудества чињаше. Од сњеговитог Макринора до Коринтског залива опет завладалаше усташе, и опет се туда убојне пјесме Ригине разлијегаху. Са задовољством Србин налази уз ова два славна имена грчка Хаџи-Михајла Бугарина, са једнијем одјелењем коњаништва.

Но успркос среће, која праћаше Карајскака, Акрополис турска обсада једнако стискаше. Грчка војска на измаку 1827 маловише од 5000 људи бројаше, под заповједништвом Брајовића, полковника Гордона, заслужног интелеза Макријана, и два рођака Нотара. К томе се придруживаше полковник Бурбаки, славни Грк, који се тек тада повраћаше из француске армаде у отачаство. Бурбаки је хтио придружити се с Карајскаком, али привремена влада издаде заповјед, да се покуша ударити на Решида, небил' Акрополис ослободили. Узалуд су се томе противили сви искусни капетани, влада је то захтјевала из некијех вањскијех политичкијех узрока. Тако се уреди грчка војска за нападај: Васо, Бурбаки и Панајоти Нотара имали су ударити од стране Елеузиса; Јован Нотара, Макријани и Гордон с Филеленима од стране Фалера, у коју луку имало их је одвести и подпомагати бродовље под заповједништвом Лорда Кохрана. "Војска Васова и Бурбакова - Тамполини нише - била се развила у дугом реду, који вјешто Турчин сломи, заузевши средину. Имали су се Грци прикупити у пуне и уређене чете, па с једнијем дијелом заузети брјегове, као што је

Васо савјетовао, и отоле непријатељу досађивати; ал' Бурбаки држећи да му је војска добро извјежбана, док се састојала из новајлија сваке врсте, остаде упоран да започне битку па се пружи по пољу. Кад су ту грчку погрјешку Турци опазили, имајући добро коњаништво, раздвојише Бурбака од Васа и Нотаре, који су брежуљке заузимали. Тада Решид окрену на Каматеро, и на први судар распрштасе грчка предстража, нити помага власт и примјер вођин да је задржи. Бурбаки се онај дан јуначки борио више као прости војник неголи као заповједник, и паде мртав покрај два своја часника, који су га из Француске добровољно пратили.,

Гервинус такође пише: "Друго одјелење од 3500 људи било се приближило Каматеру близу Кајдара, на крају Атинскије равница, гдје се Бурбаки, противу савјета најваљанијех капетана, приправи да бој одпочме ~~пуживасе~~ по пољу, а Васа оставив за собом. Тада ~~Решид~~ ~~паша~~, док су Грке у Фалереу забављале ~~омање~~ ~~чете~~, ~~рудари~~ ~~на њега~~ су 2000 пјешаке и 600 коњаника, и ~~равно~~ предстражу, у којој се наодио Бурбаки, и који остаде на пољу; зато би разбијена и потучена и главна војска.,

Ове сам ставове, двају најзнаменитији повјесничара грчког ослобођења, навео од ријечи до ријечи, да они побију Хермеза, који овако осуђује Брајовића: "Већ је Бурбаки у селу Менеди на крај Атинскијех равница доспјео и Турке из предњијех кућа изтерао, кад ал' Васо Брајковић, *) који једну чету грчких арнаута предвођаше, на један пут бјегати окрене, за ким на скоро и остала војска нагне.,

*) Не Брајковић него Брајовић. Ово је једини писац који не узимље крштено име Васово као презиме. Тамнолини га на једном мјесту називље Мауромати.

Дочим дакле по каживању Бамполинија и Гервинуса пада сва кривица несрећног свршетка овог подухвата на владу, која га је наредила противу савјета војенијех капетана, и на самог Бурбака као на невјешта и који није хтио слушати Васове савјете, Хермез баца кривицу на Васа као кукавицу. Но мало касије опет ћемо се с г. Хермезом састати. Сад имамо казати да је оно друго одјелење под Гордоном срећније било и заузета мјеста код Фалера сачувало.

Пошто је Карајскаки онолика велика дјела починио по западној и сјеверној страни, влада га позове у Елеузи да приправи један одлучан нападај на Решида, да спасе Атину. Карајскаки похитав на заповијед владину, здружи се са Васом, Панајотом Ногаром и Колиуром, те тако састави знамениту војску, с којом се одма крене да заузме Кератцини у Саламинском тјеснацу, три миља од Пиреа. Кад то Турци чују, подигну стап и у брзо се започе тијесни бој, који сврши часно и корисно по војску хришћанску *). Непробо много ето, и самог Решида, да Карајскака изтисне са заузетог положаја, ал' немога друго него пресјећи саобраштај за пет неђеља између Грка у Фалеру и Кератцини.

Привременој влади у Напуљи ништа тако није стало на срцу, као ослобођење Атинског Акрополиса. Текер су се у Петрограду и Лондону измијенили људи, који су у Метерникову мрежу заплетени били, патриоте грчке нијесу већ зебли за бољу будућност грчку; знали су да их велесиле неће пустити опет, да пану под ноге турске; њихова се брига сада сва сводила на то, које ће границе бити њиховој препорођеној отаџбини, а бојали су се највише да те границе небуду границе саме Морије. С тога

*) Бамполини стр. 845.

су све силе по мору и по суву сада окрећали на континет, да Акреполис ослободe. Лорд Курх, који је био наименован над свом војском грчком врховнијем заповједником, и гласовити Лорд Кохран, адмирал бродовља грчког, имали су наредбе да могу Атику очистити од Турака, дочим је већ чeстити инглеz капетан Хастинд су неколико бродова пазио, да с Еубее недолазу помоћи у Атику. Морам примјетити да се сада находило међу бродовљем грчкијем и парљача, које су биле стигле из Инглишке и саме Америке од Филелена. Из свега се може видјети озбиљност и важност овог подузећа.

Дошав Курх у Атику, и састав се са Карајскаком, имаше под својом заповједи десет иљада војника. Први чин новог заповједника би покушај да Турке изтисне с обале и с положаја између Карајскакове и Гордонове војске, Омања чаркања започну већ 20 Априла, а 28 Турци морадоше напустити своја крјепка утврђења на обали, у шљед преманкања потребите хране; али условјем да могу здраво с оружјем у главни табор прећи. Васо, славни Завела и сами Карајскаки били су од стране грчке дати Турцима, као јамци овог условја *).

Послије овога догађаја Лорд Кохран хтио је одма заједничкијем силама ударити на главни стан Решид-паше. Карајскаки, ђенерал Курх, капетан Гордон познајући боље силе своје и непријатељове, противили су се том кораку. Сами Макријани приставао је уз Кохрана. Али је овај приетио да ће напустити подузеће, ако се његов план неодобри, тако мусе покоре. То је било 3 Маја, а 4 Карајскаки би смртно рањен у првом сукобу овог новог подузећа. Сутри дан није било више славнога војводе међу живијема. Овај је глас морао као гром

*) Тамполини стр. 846.

поразити и као највећа несрећа омалодушити војску грчку баш у оном тренутку, кад јој је требало највише храбронога духа, а Турке напротив охрабрити и двоструку им снагу улити, јер они говораху: "Турци немају него једног Решида а Грци једног Карајскака - два лава у борби; који ће побједити?," Ипак Кохран упорно захтјеваше једнако обћи одлучан нападај. Исте вечери кад је Карајскаки рањен лежао, у савјету војничком, нечујући се више глас првог војводе грчког, владаше обћа суморност; кад је Кохран запитао капетане јесули готови за сутра, нико ријечи непроговори; на други вопрос, одговорише да нијесу. Тада адмирал вратисе љутито на брод пријетећи опет да ће се удаљити: тако се по други пут покорише вољи његовој. Сутри дан под Васовијем шатором у присуству ђенерала Курха, би одлучено, да главна војска од 7000 убојника под управом Кица Завеле, замјеника Карајскака, шљедећи дан буде приправна за бој, а три хиљаде (Сулиота, Кандиота, Атињана и редовне војске) да се с оне стране Илуса на подножју Колиаса искрцају и непријатеља иза леђа напану *). Тако и би. Ноћу између петог и шестог Маја бродовље грчко превезе одређене три хиљаде одабраног убојника под заповједима Макријана, Васа, оба Нотаре и Грамза; и сам врховни заповједник војнички Курх и адмирал Кохран ш њима кренуше, ал' се Курх не изкрца ш њим, па још к томе не наименова једног од ваљанијех капетана грчкијех за свог мјестозаступника. Тако се просуше по просторју од четири миље без једног врховног заповједника. Да су се могли Грци користити ноћном помрчином и шанце подићи по голијем равницама, можда би други успјех крунисао био ово одважно

*) Гервинус књ. II, гл. IV.

подузеће њихово. Ал' кад је Шераскјер опазио Грке без коњаништва и без шанаца, и у дванајест одјелења разасуте по опијем отворенијем равницама, одма им у сусрет изађе са свом убојном справом. Цјешака је било колико и Грка, али коњаништво турско превагну. Решид у досадањијем сукобима имаше врло мало и хрђавијех кањаника, ал' даи прије Омер-паша из Хариста бјеше му дошао у помоћ са добријем коњаништом. Инак изирва у два пута Турци морадоше узмицати знаменитијем губитком, ал' послије навлдаше. Грци су се као лави борили неузмичући. Ал' ово призорје није могло дуго трајати. Сви Сулиоти, велики дио Атињана, Крећана и скоро сва редовна војска славно изгибоше. На овај ужасни пораз остали стану бјежати, гоњени и сијечени непријатељскијем коњаништом. Сјеча тек онда престаде када невољни остатци достигоше обалу, коју је бранило топиштво са грчког бродовла *). На бојишту падоше од знаменитијех јунака Јован Нотара, Ђорђе Завела, Фотомара, Ламбро Вејко и многи други.

А ће је наш Васо? Тамполини и њега именује међу падшијема, али погрјешно. По истоме писцу Васо је са једнијем Нотаром заповиједао ретрогвардиом **); он се дакле није могао наодити у оној ватри, гдје велико јунаштво Грци показаше на падоше; зато није могао ни са Нотаром први дати знака бјегству, јер сва прва војска неизгибе, те њени остатци стадоше бјекати к опом одјелењу, што им иза леђа стојаше. Могло би се само ставити питање, зашто Васо није зауставио бјегајуће и дочекао побједоносно коњаништво турско; ал' ми се чини да би се то од њега могло с разлогом захтјевати само у

*) Ровани стр. 155.

**) Тамполини стр. 854.

случају извјесне погибије; пошто је пак бродовље грчко обалу бранило и вазда готово било да прихвати остатке јуначке, ништа га неби могло оправдати да је и ове жртвовано слијепом јунаштву зауставив их под јатаган и копита турска. Тако од три хиљаде још преоставаше близу хиљада јунака, да на триста другијех мјеста крв своју пролију.

Ја сам ову ствар обширније изложио по Гервинусу, Тамполину и Ровану, да се боље може оцијенити историчка вриједност Хермезовог каживања овог догађаја, по ком сам Васо као страшљивица (feige!) са половином (!) војске бјежи с бојног поља те остаје узроком оволике несреће грчке. Да је научени Њемац више пажње и времена у истраживању истине овом приликом посветио, био би најприје испитао убитачни план Кохранов, ког сви историци осуђују, као што су га осуђивали онда сви капетани и сами Курх; па би онда запитао пред судом историје истог генерала Курха, као врховног командира, како је извршио план Кохранов, ће му је било коњаништво под управом Шпањолца Алмејде и врлога Хаџи-Михајила Бугарина кад је по отвореном пољу непријатељско коњаништво Грке разгонило, ће ли је он сам био у часу кад је требало војсци највише јединства, заповједи и војничког знања; осим тога, имао је г. Хермез један поглед бацити и на оно седам хиљада ратника, који су имали од Пиреа и Фалера у исто доба на непријатеља ударити, и на посаду Атинску, која је имала такође заједнички одлучни бој започети а особито имао се сјетити и великијех пошљедица за ово подузеће смрти Карајскакове; и онда заисто неби се усудио у једној свјетској историји на овај начин излагати ово несрећно подузеће Грчко.

Ал' смо ми виђели истог историка и још на

једном мјесту ће безосновно Васа као кукавицу истиче, те и нехотице тражимо узрока тој очевидној пристрастности његовој. Г. Хермез сам додаје уз Васово крштено име и презиме, које га је издавало као Славена. Да у томе случајно неузлежи узрок тражени?

Послије ове несреће и смрти Карајскакове, незадовољни Грци са Курхом и Кохраном, паче приписујући њима и једну и другу, разиђоше се из Атике. Грчки народ је већ био изцрпио кроз толико година потребите снаге за даље ратовање; филеленизам истина још је Европу покретао за ствар грчку, ал' врхунац бјеше постиго још кад Мисолунги паде: тако све паде, што толико лијевијех дјела починише да деветнајести вијек у реду осталијех вјекова неугасимом славом прославе, пропадоше, да с друге стране непридође помоћ Грчкој.

С узрока, које претресати није овдје мјесто, Инглешка, Француска и Русија послије пада Атине ступише заједнички као посредници између Порте и грчког народа; и кад ријечи немогоше ништа помоћи, онда ступише на бојно поље као савезници грчки, и бродовље франко-руско-инглешко доврши дјело грчке револуције уништивши турско-мисирско бродовље под Наварином.

Тако више неможемо Васа тражити по бојнијем пољима. Нити сам мого што више дознати о даљем његовом животу него што г. Мрша саопштава. Код Рованија *) само нађох ово мјесто: "Само часници и војници који су се борили за независност, имали су састављати ову војску, а управљати је славнији капетани, као Завела, Гура, Гривас, Зонго, Васо и други.," Ово је било за вријеме Отоново, дакле пошто се Грчка била уредила

*) Стр. 256.

по обрасцу осталијех држава европскијех; можемо дакле видити из наведеног става, како су Васа у Грчкој поштовали ш његовијех заслуга за ослобођење. Г. Мрша пак каже, да је Васо био почашћен именом краљевског адјутанта.

Остале податке о животу Васову наводим и-скључиво по Мршином каживању:

“Бавећи се Васо на острву Зеи (да не буде за оно вријеме одсутности његове са бојног поља?) дође му на суд жена богатог грађанина Пангала, који је био консуо разнијех држава, да се тужи на мужа. Будући она чрезвичајне љепоте, Васу се смили, и он је савјетова, да истражи освете, него да се вјенча ш њиме. Она то једва дочека. Кад то чу Пангало да је за вазда изгубио ону љепотицу, коју су му биле омразиле двије старе сестре, у осам дана пуче од јада. Васо је изродио с овом госпођом два лијена сина, који су васпитани и већ су у војеној служби у Грцији.

“Бијаше Васо прибавио к себи два брата; поштени људи и добри домаћини, али небијаху скројени за тако нагле битке, те им Васо даде једну земљу турску на острву Шкиру (стари Широ гдје Ахила мати сакри под женском хаљином да не пође на Троју, докле га хитри Улис не изнађе), и ту их утемељи, да бране остров са осталијема од турскијех нападаја.

“Васо се био настанио у Атипи, и ту бубући се раздвојио од своје супруге с њекијех непријатељскијех сплетака, узе другу, која му на брзо умре, тако Архјепископ атински здружи га опет са првом.

“Када чу краљ Огон да Васо умире, оде к њему да га посјети у десет сати поћу. Када Васо познаде краља рече му: Хвала вашему величеству које ослађава пошљедиње тренутке живота мога.

Краљ га је вазда частио насловом: мој вјерњејши. И заиста он се одликовао вјерношћу прама влади, којој би заклетву положио, и некористољубијем. Сутри дан умрије Васо тјелесно, али остави бесмртно име у повјесници, и два сина, којијема не остави богатства него само славно име скојијем се диче, као што се дичи с њиме род и мјесто које га је дало „

Виђели смо напријед да је год. 1824 порта све силе подигла на Грчку, да угуши распаљену ватру слободе. Док је из Египта велика флота Мед-Алина једра дријешила к Европи, из Хелеспонта турско бродовље срњаше у Архипелаг под управом великога адмирала, Козрев-паше, да смјеле острове ватром изгори. У овом рату велике заслуге добише три мала острова Идра, Специја и Ипсара. Бродовље што је за све вријеме рата служило привременој влади и што је сто побједа одржало над турскијем бродовљем, било је искључиво трговачко бродовље ова три острова, која одма у почетку устанка пристадоше уз браћу на сувој земљи. Идра и Специја подижу се из мора не далеко од југоисточне обале Морејске, Ипсара далеко преко мора близу обала мале Азије. Отуд јој је већа опасност пријетила. Ал' ипак Козрев паша није смио одма на њу ударити.

Пуна два мјесеца прошла су док је припреме учинио за нападај и док је добио све пацрте тврђава и укрепљења, са Ипсаре. Јер је знао да се Ипсарпоти од три године надају с дана на дан том нападају и зањ приправљају; 150 топова бранили су обале овог островића; шест хиљада самијех Ипсарпота, који су били с мора и са сваке стране притекли,

да отачаство бране; хиљада Олимпискијех горштака, које су Ипсариоти на плату издржавали; и когод је могао оружје посити од несрећнијех остатака разорене Бидоније и опустошеног Шија, који су се били на Ипсари заклонили, састављали су војску, која је имала на суво дочекати непријатеља; хране и сваке ратне потребе имали су у изобиљу. Али велику погрјешку учинише што напустише своје бродовље узпркос савјета бесмртног Канариса.

Сада пуштам нашег Мршу да нам приповиједа о другом Бокељу, који бранећи Ипсару бесмртије доби.

“На југу од острова претворише Манастир Св. Николе у тврђаву и на њој намјестише 24 топа велика, који су на море гледали и бранили најудесније мјесто гдје се могло непријатељ искрцати. Ово најзнаменитије утврђење предадоше Раду, слави Грбаљској, који је њима војевао од почетка рата. Разумије се да Раде имаше са собом неколико вјерињех од свога рода, којијема имена незнамо. Све богатство, старост, малу децу и женско - све то спратише у тврђаву Св. Николе на Радову част и обраду. Али не све женско, јербо велики дио ових херојина (било им на част) о-стадоше под оружјем.”

Првога Јулија са свију страна бродовље турско окружаваше Ипсару; под градом пак бијаху се прикупиле најубојитије лађе; само с једне осамдесет жвала ватру и смрт сипаше. Ал’ здруге стране издајство непријатеља на суво пропушташе. На сјеверно-неточној обали кршовитој и скоро неприступној било је повјерено једно укрепљење неком Кости Арбанасу, који продаде своју вјеру и част Турцима. Ту се ноћу с великом муком искрцаше 500 људи, који су носили 100 барјака. Када се помолише изненада на једну висину која влада с градом, дочим

је бродовље турско сву силу улагало против града, Грци видјеше да су издани и страх велики облада, особито оне омалодуши, који су већ били очевидци ужаса, који им предстојаху. Тако нагну бјежати на бродове, али их се мало спасе. Од свега бродовља Ипсариотског утече само деветнајест бродова, стотину Турци изгорјеше ил' одведоше. Када војска непријатељска продрије у град, улицама крв потече; све би изсијечено што се не спасе на бродове и у тврђаву Св. Николе, која је два дана и двије ноћи непријатељу пркосила. И овдје наставља г. Мрша:

“Гледа јуначки Раде и види да неможе ништа усамљен; топови му не дјејствују на суво, те одлучи да остави примјер јунацима и част своме отачаству. Виче иза гласа да га сви у тврђави чују: “Спасења нема, ја идем умријети; сад ћу отворити “врата од тврђаве и слободно је свакоме изићи, “кој љуби више живот у робству него смрт у слободи; ја ћу западити барутану кад Турци навале.” Сви ћемо с тобом умријети, би му одговор. Када ордија турска наерну Раде запади барутану и све у лагум оде. Штета што незнамо имена многијех нашијех сународника који ту вијенац мученички примише.”

Гервинус ово јуначко дјело овако излаже: “Трећи дан, кад је Капетан-паша навалио са свим силама на тврђаву, ови јунаци, већ смањени на трећину, уморни без воде и паде у помоћ, одлучише да се славно жртвују. Приуговоривши се побожно да умру, кад Турци навалише, запалише барутану; страховито се потресе сав остров и сва посада остаде сарањена, осим двојице, па и двије хиљаде нападача остаде испод развалина тврђаве и манастира, који је ту био.” *). Ово наводим од ријечи

*) Герв. књ. II, гл. IV.

до ријечи да поткрјепим Мршино тврђење против Тамполина, који овај догађај сасвијем другчије описује; тврђаву раздваја од манастира Св. Николе, и називље је Тобиом а заповједника јој Варвакија именује. Пошто се пак Ровани и Хермез с Тервинусом слажу, који се опет у главноме слаже с Мршинијем каживањем, оно Тамполинијево неможе обстати. Што пак пенаодимо име Радово код странијех писаца, није се чудити, јер је Раде до ове прилике војевао непознат у гомили осталијех бораца са Ипсаре; али би смо се могли запитати, ако је заповједао с тврђавом Варваки, као што Тамполини каже, зашто га остали историци неименују, као сина тако славне породице у историји грчког препорођења и као гласовитог војника из Француске армаде. Ипак нећемо без сваке двојбе усвајати, да је Раде био наименован одма из почетка врховнијем заповједником тако важне тврђаве; али у оном страху великом, када смора и са сува наренуше Турци, могао се истакнути први и признат бити с јунаштва његова; најпослије није потребито било да он буде заповједником у тврђави, ако је хтио оно великодушно дјело извршити. Нама је доста што неподлежи никаквој сумњи ова слава Радова, све кад бисмо и Тамполинијево тврђење усвојили. Наш Раде дакле у овом великом рату извршује једно од највеледушнијех пожертвовања и оставља у историји, несрећнијема, остављенијем без никакве помоћи и наде, примјер дивни како се спасава од непријатељеве свирјепости и бјеснила.

Конац Ипсаре, ове храбрене предстражице грчке, овог неизцрпног извора риједкијех примјера сваковрсног пожертвовања, овог братског прибијешита свију невољнијех што преживише отачаства свога, порази сву Грецију, и јад обћи и плач поплави је. Седамнајест тисућа само тужнијех остатака

разорене Тидоније, опустошеног Шија и другијех сјеча оближњијех, увјенча се овдје мученичкијем вијенцем!

Из средине те величанствене несреће дивна ти нам се сјен Радова истиче, - пјесници наши, гдје сте!

“Лазар Бурковић, понос Рисански - наставља г. Мрша - стари побратим Васов, разумије се и он је похитао у Грецију одма у почетку устанка, предводио једну чету и почти као Васо у све прве бојеве учествовао. Он је неутрудимо свуд срнуо без страха, гдјегод је могао Турцима јаде задати. Тако је лак и брз био на ногама, да би зрну из пушке утеко. И за њега се зна, да је срећно војевао докле се Греција од Турака очистила и своју врховну владу утемељила.”

NACIONALNA
BIBLIOTEKA

“Много је нашијех саотечественика полећело Грцима у помоћ за вријеме устанка. Штета што им имена незнамо, него веома мало, али се знаде, да се сваки јуначки борио и да никакав није пошао да обогати, као што се најбоље види из тога, што нема ниједнога, који је што отуда донио осим, каквог лијепог оружја.”

Ово рекав г. Мрша спомиње још шљедећа имена, којијех се сјећа:

Спиро Алесић из Ерцег-Новога, био је барјактаром капетана Хади-Христа “гласовитог Србина.” Хади-Христа сви страни писци именују као Бугарина, с тога и ја стављам ово славно име Бугарско поред оног Хади-Михаила. Наш га Мрша називље “Србином”, сигурно са сродства племенског, а можда и са патриотизма србског.

Марко Радловић из Мојдежа припадао је чети помораца Специота, коју је предводио капетан Зајми. Њему није било више од осамнајест година кад се пошао борити за слободу грчку. Кад је устанак букнуо, он се налазио као писар на пулаки (једна врста брода) Спира Дуковића. Овај је брод тада из Алесандрије у Грцију водио Грке, који су са свију страна у отачаство врвјели. И ш њима оде наш Радловић да изложи свој живот за крст и слободу, заборавив оца и матер и своје лијепо звање што имаше код кап. Дуковића. Пошто је у више подuzeћа са храбријем Специотима учествовао, разболе се те би принуђен да остави ратовање. Као славну успомену собом је однио двије мале сребрно-позлаћене пушке: све остало, што га је у дио допадало послје разнијех побједа над Турцима, остави својијем друговима. Радловић је касње постао капетаном поморскијем, припознатијем у свој Боки.

Нико Јанковић такођер из Ерцег-Новога, младих лијепо намјештен код свога стрица на једноме красноме броду, остави госпоцки живот свој и пође да с Грцима пати и да се бори за слободу. И њега је болијест принудила да остави војевање прије конца његовог.

Ковијем г. Мрша именује још Глигора Мадора из Луштице, о ком овако пише: "Његова ми дјела нијесу позната, али будући да је за толико година као туђинац и ненаучени човјек био капетан од пристаништа у Наварину, а сада у старости живи о пенсији, мора се закључити да је у она времена велике услуге Грчкој учинио."

Да је збиља много Бокеља у овом славном рату противу Турака по мору и по суву војевало, најбољи је доказ, што могу из Лепетана, једног малог сеоца а мог родног мјеста, двојицу именовати,

једног Дамјановића и једног Илића, оба католичке вјере, о чијем јунаштву у овом рату слушао сам више пута приповиједати.

Не подлежећи никаквој сумњи ово тврђење, имао сам повода мислити да је наш, неки Иво, ког сам у Тамполину нашао. Да се о томе увјерим тражио сам, да се извјестим, имају ли Грци ово; и дознав да немају, ја овог Ива именујем без икакве двојбе као Бокеља, о ком поменути повјесничар излажући битку код Кајдара, у којој смо већ Васа видели, и спомињући оне што падоше живи у турске руке, којијема би глава одсијечена по Решидовој заповједи, ево што пише: "Једном младићу по имену Иву, угледном по младости и по љепоти стаса, који је такођер припадао војничком частништву, понуди паша живот и слободу ако се потурчи: али племенитијем гњевом предности мученички вијенац, *).

И с овијем довршујем одговор на постављено питање, дал је и српски народ пружио руку помоћи Грцима у њихов рат за ослобођење, али немам још побити осваду, коју Чукевић подиже против нашијех помораца.

Ја ћу и овдје пустити г. Мршу да говори као савременик догађаја и најбољи познавалац тадашњег понашања помораца бокешкијех.

"Када би Грци какву побједу одржали - пише г. Мрша - тада би Турци за освету по градовима и варошима свирјено на мирне житеље Грке нападали, сјекли и робили. Овијех ужаснијех позорја виђаше се најчешће у Цариграду и на Змирни. У

*) Тамполини стр. 798.

тијем случајевима невољни Грци бјежаху на христјанске бродове да се спасу; али бијаше строго запријеђено примати Грке, и при поласку сваког брода, Турци би га зато прегледали. Отуд би се догађало често, да су Грци по неколико дана скривени по бродовима стали, пак се опет морали међу свјерске Турке враћати. Али су многи и многи ипак с бродовима бјежали ма за које мјесто. И ту су се капетани бокешки одликовали особито на Змирни. Они су одили сви у једну кафану при мору и ту би их сваку вечер чекао каић на шест весала. Отоле би мотрили док се мало кулук турски удаљи, па би тада морвари препријечили сокак а између њих тужни Грци летили би у каиће, и тако се спасавало колико се могло. Ову чељад примали су наши капетани без икакве користи, излагајући сами себе и бродове турском безаконију, ако би се обазнало. Зато могу рећи да су Грци од Змирне имали у капетанима бокешкијем најчистију брацку подпору у вријеме велике опасности. Част и поштење овијема дакле, који су се тако великодушно понашали, који никад нијесу ни у чем несрећне фамилије вријеђали, него брацком љубави чували и спасавали. Жао ми је што немогу свијема имена овдје споменути, јер сам многе заборавио, с тога да им криво неучиним, њећу спомињати ни оне што их се сјећам. Али могу свједочити да је ту прави натјечај био између капетана из Новске крајине, из Пераста, с Прчања, из Доброте и из Мориња и нека је свијема једнака достојна похвала који су тако отечество своје прославили.

“Ту има велике заслуге и кап. Јоко Милиновић, кога сам већ спомињао. Његова кућа бијаше обће прибјежиште христјана и ко могаше до ње доћи, бијаше спасен. Он становаше близу кафане капетанске, тако је могао без велике опасности

предавати несрећнике капетанима познатијема, а док би прилике нашао да их спасе, држао би их сакривене.

“Другијех бродова на Змирији мало бијаше, изван мало Француза и Инглеза. Инглез непримаше никога. А Француз точно као и ми свакога; такођер и француски консуо.

“Но да пређемо у Цариград на ону људску комарду (касапницу). Сваки отлични, поштени и паметни Грк био је сматран као издаица царства. Отуда сва она страданија, што свијет ужасом испунише, почињући од намјатодостојног Патријарха Григорија, до пошљедњег од људи. И ту су се наши капетани (разумије се бокешки) између осталијех одликовали тражећи начина како би могли помоћи несрећнијема.

“Бјеше тада становник у Цариграду г. Лазар Шортан из Мориџа, који се бављаше као сансар у обрту трговачкоме и прилично живијаше. Он као познат родољуб, тврди христјанин и поштени човјек а душом филеленос, много је Грцима помогао спасавајући их на наше бродове. Било је таковијех добротинаца и друге народности; али г. Шортан уживаше особито повјерење код Грка, јер се он бринуо да их крца само на оне бродове познатијех капетана нашијех, гдје је био увјерен да ће им бити сачувано имање и част фамилија. Такођер си је ту велике заслуге стекао и г. Нико Липовац из Котора, мудри и поштени човјек. Највише су их пут Одесе справљали, и кад би ту дошли, запиткивали би се Грци један другога, ко их је укрцао и на чиј брод, и како су на путу држани били. И једногласно се благосивљао Лазар Шортан и Нико Липовац, јер су их справљали с капетанима, који су их као браћу гледали, фамилије им часно уве-сељавали и имање им вјерно хранили и предавали.

Дочим су се на друге народности, као на Малтезе и проч., у велике жалили.

“Када се послје неколико година свијет умири и Грци се у Цариград поврате, сви пригрле Лазара Шортана из благодарности. За то га сви трговци грчки узму за изкључивог свог сансара, одкуд у мало времена стече поштено велико богатство и постаде један од првијех и значителнијех у Цариграду, обће поштован и благосиљан, као и г. Липовац.

“Немогу пропустити да не споменем једнога између толико нашијех капетана, који су се старали братински с опасношћу великом, да спасавају Грге од оне сјече људеке. То је био капетан Јозо плем. од Вицковића из Пераста. Он је био приправио на свом броду хитро и умјетно једно тајно мјесто, гдје сакри двије господске фамилије из Фанара. Када Турци дођоше на брод, да прегледају, имали Грка на њему, поче плакати једно лудо дијети. Тужна мати узе дијете при прсима да га умири, али оно неће да престане. Тада наш Јозо учини вику и тарлабуку са свијема морнарима, као да су се свадиле, те тако покри глас дјетета, спасе двије знамените породице од турске руке и здраво их у Русију одведе. Дај Боже њему вјечни покој, а част нека је роду и домовини која га је узгојила.”

Је ли ово понашање срамотније од оног варварскога, као што Пучевиљ тврди?

“Пошто сам споменуо сва лијена дјела нашијех, што сам знао, морам из љубави прама истини додати и ону стидну повјест од онијех, који су себе осрамотили и вјечном проклетству изложили. На велику утјеху нашу није био него један од таковијех. Овај несрећник имао је своју пераму (барку од превоза), с којом је рибао или превозио трговину по заливу од Змирна. Када опази ова погрда, како

се Грци превозе на наше бродове и повјеравају живот и имаће без обзира свакоме, само јели Склавунос (тако су нас звали), пође на војени брод Бега од Тунижа, који стојаше недалеко од Змирна под Комарду и стражараше да Грци небјеже. Ту се он погоди с Турчином и продаде невину крв грчку. Користујући се сименом Склавуна, он је одио по грчкијем кућама, и варао да има један брод наш, на ком се спасти могу. Тако би по ноћи напунио своју пераму невинијех Грка које би одважило оно слијепо повјерење, које смо уживали; он мјесто да их преда нашем броду, издавао их је Турцима да их кољу. Свак може уобразити, колико се пута онај ужасни брод овом проданом људском крвљу облио и колико је жена и дјеце по турскијем пазарима одведено, док се ова ужасна трговина обазнала. Име овога избитка од људи мало важи за историју и зато немога оставити, предајући га вјечноме проклетству, нека преда одговор на страшноме суду **BOGU SORE, DURDE**.

Ову срамоту нашу и Пукевић биљежи. Али га она неможе оправдати, што је хтио све наше поморце презрењу свјетском изложити. И овдје ћу навести неколико ријечи племенитог фиорентинца, које тјеше наша растужена срца: „ . . . те ћу рећи, да се нијесу вазда ни бродови француски понашали оном милостињом и слободњаштвом, као што се проповиједало по дневницима и осталијем списима; јер могу навести много случајева у којијема Французи не осташе вјерни њиховом имену, да не речем свакој човјечанској дужности, јер су се и они прили оном паклином, којом се окаљаше кадкад Инглези, Аустријанци, и готово сви народи христјанске и изображене Европе „ *)

*) Тамполини стр. 440.

Ја сам већ на једном мјесту *) ово недјело дотакнуо, ал' пошто нема човјечиј језик ријечи, које би могле дати одушке туги патриотској, гњеву и поносу увријеђеном, и ја проклетству предајем изрода, који тако осрамоти отачаство своје на све четири стране свијета. Али морам примјетити да се народно проклетство не слаже све на једнога, јер се три разна имена спомињу; стога се и ја неусуђујем, незнајући поуздано, никога овдје спомињати.

Ниједно историчко и страживање неможе бити савршено и у свему непогрјешно, особито почетак једног таковог истраживања, као што је ово, јер је овај предмет досад недодирнут био. Што ми је могло помоћи у овом подезетку, ја сам потражио и проучио. Нека је хвала од моје стране предци-јелијем србством г. професору Мату Мрши, без ког се нећих моћи ни макнути у овом истраживању, и г. капетану Лесу Павковићу, у чијој сам кући патриотскијем разговорима потакнут био на исто. Али се нијесам могао ни приближити оном извору, који је сам кадар чистом истином овај предмет обасјати. То су грчки савремени љетописи, особито помјесни. Њих испитати, што знаду о нашијема, то нека је дужност свакога Србина који живи у дотицају са грчкијем свијетом. У обће допунити и исправити ово дјелце, т. ј. утврдити часно мјесто имену србскоме у историји између осталијех културнијех и великодушнијех народа, који пружише руку помоћи Грцима у њиховом великом и славном рату, биће моја неугасима жеља. Ко је испуни, велику ће услугу Србству учинити, а ја ћу му особено благодаран останути. Ја сам учинио, што сам кадар био.

*) Види "Матица", год. 1869.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

D
III 17

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CRNOJEVIĆ